

EHL-İ SÜNNET VE MU'TEZİLE'YE GÖRE KABİR AZABI

Ekrem UYSAL

İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dr.Öğr.Gör., ekremuysal72@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received:

27.10.2017

Kabul Tarihi/Accepted:

27.10.2017

e-Yayın/e-Printed:

29.12.2017

ÖZ

Kabir hayatı insanların ölümünden sonra dünya ve ahiret âlemi arasında geçici bir süre devam ettirdikleri devre olup “kabir hayatı” veya “berzah âlemi” şeklinde isimlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de hem kabir hem de berzah kelimesi kullanılmıştır.¹ Bununla birlikte kişinin kabir hayatı yaşaması için mutlaka bir mezara konulması şart olmayıp hangi şekilde olursa olsun kişi bu evreden geçecektir. Bu esnada vücudun bütün uzuvlarının canlı ve sağlam olması gerekmediği gibi vücudu parçalanmış, yanmış, havaya karışmış, küllere dönmüş, vahşi hayvanlara yem olmuş kişiler dahi ya azab görecek ya da nimete nail olacaklardır. Asıl tartışılan konu kabir azabının varlığı değil nasıl olduğu ile ilgilidir. Bir kısım alimler kabir azabının bedenen olacağını iddia ederken diğer bir kısmı bunun sadece ruhen olması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun yanında kabir azabının hem bedenen hem de ruhen olacağını öne sürenler de olmuştur. Burada azab veya nimetin bedene mi yoksa nefse mi yönelik olacağı sorusu asıl meseleyi oluşturmaktadır. Zira Ehl-i Sünnetin çoğunluğu kabir azabının hem beden hem de ruh ile olacağını belirtirken, Selefiyyenin bir kısmı bunun sadece bedenle olduğunu, İbn Hazm ve İbn Kayyim gibi kişilerin oluşturduğu diğer bir kısım ise bu azabın sadece ruha yönelik olduğunu iddia etmişlerdir. Mu'tezile'den Zemahşerî ve Dırar b. Amr'a göre ise kabir azabı zaten yoktur.² Neticede kimi âlimlere göre Yüce Allah kabirdeki sorgunun bitimine kadar kişiyi diriltir, sonra da vücudunun bütün azalarına azap ya da nimeti tattırır. Diğerlerine göre ise bütün bunlar nefsi-natikaya yönelik olacaktır. Bu sorun mezhepler arasında da tartışma konusu olmuş, deliller öne sürülmüş ve kanaatler ortaya konulmuştur. Bu makalemizde Eş'arî, Maturidî ve Mu'tezile arasındaki fikir farklılığını ortaya koyup delilleri değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Eş'arî, Maturidî, Mu'tezile, Kabir Azabı, Berzah Âlemi.

AHL-I SUNNAH AND GRAVE PUNISHMENT ACCORDING TO MU'TAZILA

¹ Bknz., Abese, 80/21-22; Mü'minun, 23/99-100.

² Bknz., Süleyman Toprak, “Kabir”, DİA, I-XLIV, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, s., 37-38.

ABSTRACT

Life in grave is a temporary stage that people spend between the physical and spiritual worlds after their death and has been named "grave life" or "world of Barzakh". In the Holy Qur'an, both of the words grave and Barzakh has been used. For all that, to live grave in grave, it isn't necessary for a person to be put in a grave physically, he will eventually pass this stage. As it isn't necessary for a part of body to alive or solid, people whose body was split, smashed, burnt, mingled into air even eaten by wild animals will suffer or be awarded. The main subject is not the presence of grave punishment, the subject is how it is. While some ulama claim that grave punishment will be physically some of them stated that it should be spiritually. Besides those, it was also stated that grave punishment will be suffered both physically and spiritually. On this point, the fact how punishment of award will be of body or Nafs constitutes the main topic. According to some ulama, Almighty Allah resuscitates the individual until the end of judgement, and then makes all parts of his body suffer or awards him. According to others, on the other side, all of those will be towards the human spirit and Nafs. This matter has also been point at issue among sects, evidences have been set forth and convictions have been put forth. In this article of ours, we will try to put forth the difference of ideas between Ash'ari, al-Maturidi and Mu'tazila and will try to interpret the evidences.

Key Words: Ash'aris, al-Maturidi, Mu'tazila, Grave Punishment, Barzakh, World of Barzakh.

Giriş

Genel olarak insan hayatını değişik evrelere ayırabiliriz.³ 'Kal-u Bela' denilen ruhlar âlemi; anne karnında geçen ve ruhun üfürüldüğü dönem; doğumla başlayıp ölümlü biten dünya hayatı; ölümlü başlayıp tekrar dirilişe kadar devam edecek olan berzah âlemi⁴ veya kabir hayatı⁵; hesap vermek ve karşılığını görmek üzere kabirlerden kalkıp ebedi olarak devam edecek olan evreye de ahiret hayatı demektedir.

Türkçe'de "mezar" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan kabir, "ölünün gömüldüğü yer", makber ise "kabirlerin bulunduğu mekân" manasına gelmektedir. Kur'an'da birer ayette kabir⁶ ve mekâbir⁷, beş yerde kubûr⁸ geçmekte, ayrıca birçok hadiste kabrin yapısı, sorgu ve suali, azabı gibi açıklamalara yer verilmektedir.⁹ Terim olarak ise kabir, "ölüm ile tekrar diriliş arasında insanların yaşayacağı bir nevi hayat" demektir.¹⁰

Kabir ve ahiret hayatı gibi ölümden sonrasıyla ilgili olan durumlar, gayba ait meselelerden olup akıl ve duyularla tam anlamıyla bilgi edinme imkânı olmayan bu gibi konular ancak, Muhibir-i Sadık¹¹ olan peygamberlerin Yüce Allah'tan aldıkları haberleri bizzat insanlara aktarmalarıyla bilinebilir. Kelam ilminde sem'iyat kısmında yer alan kabir azabı ve onunla ilgili durumları Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile perspektifinde incelemeye çalışacağız.

³ İnsan hayatının evrelerini genel hatlarla belirten ayetler için bkz. Taha, 20/55; Mü'minûn, 23/14; Secde, 32/7-9; Necm, 53/32.

⁴ Abdüllatif Lütfi Harputi, *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslam*, İstanbul, h. 1330, s. 319.

⁵ Sa'düddin Mesud b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, 1879, s. 47.

⁶ Tevbe, 9/84.

⁷ Tekasür, 102/2.

⁸ Hac, 22/7; Fatır, 35/22; Mümtehine, 60/13; İnfitar, 82/4; Adiyat, 100/9.

⁹ Kürşat Demirci, "Kabir", DİA, I-XLIV, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, s., 33.

¹⁰ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2013, s., 172. Krş., Furkan, 25/53; Rahman, 55/19-20; Mümünun, 23/99-100.

¹¹ Doğru haber veren manasında olup genel olarak bütün peygamberlere denilse de özeldir Peygamberimiz için kullanılan özel bir isimdir.

Konuya giriş yapmadan önce sem'iyat hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. Sem'iyat, akıl ve tecrübe alanının dışında vahiy yoluyla elde ettiğimiz işitmeye dayalı bilgilerin genel adıdır. Burada işitme yoluyla bilinen dünyadan kastedilen, ahiret âleminin vahiyle bilinmesidir. Ahiret hayatı, daha önceki ilahi dinlerin hatta bir takım beşeri inanç ve sistemlerin dahien önemli konularından olup, inanılması gerekli olan esasların başında gelmektedir. Ahiret hayatını sadece akılla bilmek mümkün olmadığına göre daha hayırlı ve kalıcı olduğu bildirilen ahiret hayatını¹² bilmenin yolu vahiy olmaktadır. Öyleyse ahiret hayatı, İslam dininin temel esaslarından birisi olup vahye dayanan ve aklen temellendirilmesi mümkün olan bir husustur. Genel itibarla kelimciler, sem'iyat konusunun içeriği hakkında farklı düşüncelerine rağmen ahiret hayatını bilmenin yolu konusunda ortak görüşe sahiptirler. Özellikle Mâtürîdîlere göre dindeki emir ve nehiyeler, helal ve haramlar, ahiret gibi sem'iyat alanıyla ilgili konular, ancak nakil ile bilinebilir.¹³ Bu konularda akıl, tek başına hüküm ortaya koyamaz. Bundan dolayı da dini yükümlülüğün temeli akıl değil, nakildir. Hakkında nas olan herhangi bir şeyin aklen de ortaya çıkması mümkün ise ona iman etmek gerekir.¹⁴

Cüveynî'ye göre ise her ne kadar akıl ve nakil bilgi kaynağı ise de akıl ile elde edilen bilgi daha yüce bir mertebeye sahip olup sahibini daha çok hazza ulaştırır. Muhbir-i Sadıkın haberini tasdik eden kimse bu habere taklidi olarak ulaşmışsa da, bizzat kendi aklı ile bir şeyin bilgisini elde eden kimsenin vardığı mertebeye ulaşamaz. Mesela Allah'ın varlığına, sem'iyat yoluyla ulaşan kimse, akıl yoluyla ulaşan kimsenin derece bakımından daha aşağısındadır. Ona göre, sem'iyatla ilgili mütevatir haberlerin hepsi kesin bilgi ifade ettiğinden dolayı itikatta delil olarak kabul edilir. Ama ahad haber zan ifade ettiği için şüpheli olup bunun üzerine itikad bina edilmez.¹⁵ Burada itikattan kastedilen husus İslam'ın temel kaideleri ve inanılması gereken hükümlerdir.

İnsanın ölümünden kıyametin kopmasına kadar geçen zamana berzah âlemi veya kabir hayatı denilmiştir. Ahiretin ilk durağı olarak kabul edilen kabir hayatındaki azab veya nimetin sadece ruhen olacağını iddia eden İbn Hazm ve İbn Kayyim gibi âlimler olmakla birlikte Ehl-i Sünnet âlimleri bütün bunların hem ruhen hem de bedenen olacağına kanaat getirmişlerdir. Zira bu durumu izah eden ve kişinin azaba uğrayacağı sırada ruhunun bedenine iade edileceğini belirten hadisler nakledilmiştir.¹⁶ Kabir azabını duyu organlarımızla fark edemeyişimiz ise kabir hayatını idrak edecek duylara sahip olmadığımızdandır. Her ne kadar İmam Eş'arî gibi Ehl-i Sünnet âlimleri Mu'tezile'nin kabir azabını reddettiğini dile getirirse de Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcabbâr bu görüşün Mu'tezile'nin tamamına şamil kılınmasını kabul etmeyip bunun daha sonraki dönemlerde Cebriyye mezhebine intisap eden Dırrar b. Amr'ın görüşü olduğunu aktarmaktadır.¹⁷

İnsanın kabir hayatında azap görüp görmeyeceği konusu İslam mezhepleri arasında tartışma konusu olmuştur. Ehl-i Sünnete göre kabirde iyiler mükâfat görecektir, kabirleri cennet bahçelerinden bir bahçeye dönecek, cennet kapıları açılacak ve cennet kendilerine gösterilecek; kötüler de cezalandırılıp kabirleri cehennem çukurlarından bir çukura dönecek, cehennem kapıları açılacak, oradaki azap kendilerine gösterilecektir.¹⁸ Mu'tezile ise ölenlerin herhangi bir hesaba tabi tutulmadıkları, erken veya geç ölenlerin azap ve mükâfatlarının farklılık arz edeceği, bu gibi durumların da Allah'ın adaletine uygun

¹² Ankebût, 29/ 64.

¹³ Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, (tahk. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 116, 183.

¹⁴ Nureddin es-Sâbüni, *Mâtürîdiyye Akâidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1978, s. 185.

¹⁵ Cüveynî, İmam'ul-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah, *el-Akâidetü'n-Nizâmiyyefi'l-Erkân'l-İslâmiyye*, (tahk. M. Zâhid el-Kevseri), Kahire, 1992, s. 76.

¹⁶ Ebu Davud, "*Sünnet*", 23.

¹⁷ Toprak, "*agm*", s., 38.

¹⁸ Bknz. Zebidî, *Tecridi Sarih*, (terc. Kamil Miras) Ankara 1985, IV 496 vd.

olmadığı gibi gerekçelerle kabirdeki azap ve mükâfata karşı çıkmıştır. Ayrıca onlar şunu iddia etmektedir: Bizler ölen insanları görüyor ve onlara şahit oluyoruz. Mezara konulan kişilere ne bir soru sorulduğunu ne de onların bir cevap verdiklerini işitebildik. Gördükleri azap ve nimeti de görmüş değiliz. Bunun yanında ölenin etini vahşiler, yırtıcılar, havada uçan kuşlar, suda yüzen balıklar yediyse hesabı ve azabı nasıl mümkün olabilir? Bütün bu halleri Mu'tezile, beş temel ilkelerinden birisi olan "el-menziletü beyne'l-menziletayn" ilkesi dâhilinde değerlendirmektedir.¹⁹

Mu'tezile'nin bu düşüncesine karşı Âmidî; "kişinin nasıl, nerede, ne zaman ve hangi şekilde öldüğü azap veya mükâfatı değiştirmez" şeklinde cevap verdikten sonra ayet ve hadisleri zikreder ve aklen de; "uykuda olan kişi gördüğü rüyalardan etkilenir. Güzel şeyler gördüğünde lezzet ve haz alırken, kötü şeyler gördüğünde elem ve ızdırap duyar" diyerek Mu'tezile'nin bu görüşüne itiraz etmiştir.²⁰

Aklı ölçü alan Mu'tezile fırkası, kabir hayatını ve kabir azabını inkar etmiş olduğu halde Ehl-i sünnet âlimleri bunların varlığını delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

Kabir hayatı ile ilgili aktarılan rivayetler de ya muhkem veya müteşâbih âyetlerle ya da mütevatir veya âhâd haberlerle sabit olmuşlardır. Bu delillere bakış açıları farklı olunca mezhepler arasındaki düşünce farklılığı da ortaya çıkmaktadır. Mesela Mu'tezile'ye göre sem'î meseleler, sadece sem'î delillerle bilinebilir. Bunlara, nazarı akılla ulaşmak mümkün değildir.²¹

Yukarıda verdiğimiz kısa bilgilerden sonra kabir hayatı ve azabı ile ilgili mezhepler arasındaki görüşler ve delillerini sunmaya çalışalım.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki kabir hayatı ve azabı da dahil olmak üzere ölümden sonraki sürecin hepsi gayb âlemiyle ilgili meselelerden olduğu için akıl ve duyularımızla bilgi edinme ve hüküm verme imkanımız bulunmamaktadır. Böyle konularda ancak Allah ve Peygamberinin bildirmesiyle bilgi elde edebiliriz. Dünya hayatının bitimi ile ahiret hayatının başlangıcı arasında yer alan berzah, 'kesif cisimlerle soyut ruhlar âlemi', 'dünyâ ve ahiret arasındaki sınır'²²manalarına gelmekte ve Kur'an'da; 'iki şey arasındaki engel', 'hail', 'ayırıcı sınır' gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²³ Peygamberimiz'in bir hadisinde ise kabir hayatı 'ahiret duraklarının ilki' olarak nitelendirilmektedir.²⁴Kâdî Abdülcebâr'a göre sözlükte 'iki şey arasındaki engel' anlamına gelen 'berzah', ölüm ile başlayıp, yeniden dirilmeye kadar geçen süreyi ifade eden dinî bir terim olup onun azaptan başka manası yoktur.²⁵

Ehl-i Sünnet genel olarak ahiretin ilk durağı olan kabir hayatında insanın öncelikle sorguya çekileceğini, bu sorgunun neticesinde ameli iyi olup salih amel işleyenlerin nimetlere nail olacaklarını, Yüce Allah'a isyan edip kötülük işleyenlerin ise azaba düşürüleceklerini düşünmektedir. Buna göre insanoğlunun kabirde üç durumla karşılaşacağı ortaya çıkmaktadır:

Kabir Sorgusu: Ölen kimse kabre konulunca ilk karşılaşacağı şey sualdir. Münker ve Nekir adlı iki melek gelip insana Rabb'inden, dininden ve peygamberinden sorguya çekeceklerdir. İman üzere ölmüş olanlar bu sorulara kolayca cevap verdikten sonra nimet ve mutluluk içinde kıyametin kopmasını ve ahiretteki makamlarına kavuşmayı arzu ile bekleyeceklerdir. Ama küfür ve isyan üzere ölmüş olanlar ise, sorulan sorular karşısında şaşırıp kalacak ve cevap veremeyeceklerdir. O andan itibaren kendileri için azap ve ceza başlayacak ve kıyamete kadar bu durum

¹⁹ el-Kâdî Abdülcebâr, Ahmed Ebu'l-Huseyin, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, (tahk. Abdülkerim Osman), Kahire, 1988, s. 697.

²⁰ Amidi, Seyfuddin, *Ğayetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, (Nşr.: Hasan Mahmud Abdullatif), Kahire 1391/1971. s. 291, 293.

²¹ el-Kâdî Abdülcebâr, Ahmed Ebu'l-Huseyin, *Müteşâbihu'l-Kur'an*, (nşr. Adnan M. Zerzur), Kahire, 1966, s. 35-36.

²² Cürçânî, Seyyid Şerîf, *Kitabu't-Ta'rifât*, Beyrut, 1987, s. 69.

²³ Bknz. Mü'minûn, 23/100; Rahmân, 55/20; Furkan, 25/53; Beled, 90/11.

²⁴ Bknz. Tirmizi, "Zühhd", 5; İbn Mace, "Zühhd", 32; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 1/63.

²⁵ el-Kâdî, *Şerh*, s. 732.

devam edecektir. Yapılan sorgu ve sualler herkese kendi diliyle ve idrak edip anlayabileceği şekilde sorulacaktır. Kabir suali umumi olup mükellef olan herkese şamil olacaktır. Ancak Allah Teâlâ'nın, kendilerine bir ikram olmak üzere bazı iyi kullarını bu sorgulamadan muaf tutacağı da bildirilmiştir.²⁶

Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimlerinin genel açıklamasına göre, kabirdeki sorgulama hem ceset hem de ruha yönelik olacaktır. Kabirde görülen nimet ya da çekilen azaptan da ceset ve ruh birlikte etkilenecektir. Kabir sualinin varlığına, buna işaret eden ayetler ve mana yönünden tevatür derecesine varan hadisler delalet etmektedir.²⁷

Kabir Azabı: Bir insanın cennete girebilmesi için suç ve günahlardan uzak bir şekilde tertemiz olması gerekir. Onun için dünyada iken günahlarından tamamen temizlenmemiş olanlar berzah âleminde; orada da temizlenemezlerse mahşerde; orada da temizlenemezlerse Cehennem'de temizlenirler. Böylece tamamen temizlendikten sonra cennete girerler. Çünkü orası temizlerin yeridir. Ama iman ehli olmayanlara berzaktaki ve mahşerdeki temizlik (azap) yeterli gelmez ve bunlar Cehennem'de ebedi kalmak suretiyle cezalandırılırlar.

Buna göre, kabirdeki azap ya da nimet, kişinin dünyadaki durumuna göre olacaktır. Yani herkes berzah âleminde karşılaşacağı durumu bu dünya hayatında hazırlar. Orada iyilere iyilik ve mükafat, kötülere de ceza ve azap vardır.²⁸

Eş'arî, kabir azabıyla ilgili olarak Resulullah (sav)'ın kabir azabından Allah'a sığındığı ve "Allah'ım! Kabir azabından, cehennem azabından, hayat ve ölüm imtihanlarından ve Deccal Mesih fitnesinden sana sığınırım"²⁹ şeklinde dua edip bunu başkaları için de tavsiye ettiğini³⁰ ve "eğer ölülerinizi defnetmeme endişesi olmasaydı kabir azabıyla ilgili duyduklarımı size de işittirmesini Yüce Allah'tan dileyecektim"³¹ rivayetlerini aktardıktan sonra "Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)!"³² Ayetinde Firavun ailesinin azabının kıyametten önce de dünyada sabah ve akşam olacağını ifade etmiştir. Ayrıca "Onlara (münafıklara) iki kez azab edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir"³³ ayetinde geçen "iki kez" den kastın "kılıç ve kabir" olduğunu, "büyük bir azab"ın ise "ahiret azabı" olduğunu açıklamaktadır.³⁴

İmam Maturidî de azabı iki kısma ayırmakta ve ölen insanların kabirdeyken varacakları yerleri kendilerine gösterilmek suretiyle acı ve ızdırap hissetmeleri şeklindeki azaba "azab-ı arz", bizzat cehennem azabını tatmaları ise "azab-ı ayn" olarak tanımlamaktadır. Aynı şekilde Ehl-i Sünnet itikadına göre bir insanın kabir azabı görebilmesi için mutlak surette kabre konulması şart değildir. Ölen kişi nerede ve ne şekilde ölürsün her hâlükarda kabir hayatı yaşayacaktır. Burada yaşayacağı elem ve lezzetleri iki şekilde telakki etmek mümkündür. Birinci duruma göre ölü kabre konulduktan sonra Münker ve Nekir'in sorgusuyla karşılaşacak ve ameline göre kıyamete kadar sürecek olan elem veya lezzetleri tatması için bedenine ruhu iade edilecek ya da ruhuna ayrı bir beden giydirilecektir. İkinci

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya, 2005, s. 313-375.

²⁷ Bknz. İbrahim, 14/27; Buhari, "Tefsir", 4; "Cenaiz", 85; Müslim, "Cennet", 17; İbnMace, "Zühâ", 32; Nesai, "Cenaiz", 115; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 3/3-4.

²⁸ Bknz.Câsiye, 45/21-22; Mü'min, 40/46; Nuh, 71/25; Taha, 20/124; Tevbe, 9/101; Secde, 32/21; Tur, 52/47; Buhari, "Cenaiz", 66, 85, 88, "Vudû", 57; Müslim, "Cennet", 17; Ebu Davud, "Sünnet", 27; Nesai, "Cenaiz", 116; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 3/296, 1/225.

²⁹ Buhari, "Cenaiz", 88; "Cennet", 67; Nesâî, "Cenaiz", 77, 115.

³⁰ Ebu Dâvud, "Kitabu's-Sünne", 24; Tirmizî, "Daavat", 132.

³¹ Müslim, "Cennet", 67-68; Nesâî, "Cenaiz", 114.

³² Mümin, 40/46.

³³ Tevbe, 9/101.

³⁴ Eş'arî, *el-İbane*, 87-88.

duruma göre ise elem ve lezzetler bedene değil ruh veya nefis-i natıkaya verilecektir. Bu görüşlerden her ikisi de Yüce Allah'ın kudretinde olmakla birlikte ikinci görüş daha makul ve kabule şayandır.³⁵

Resulullah(sav)'ın buna benzer rivayetlerde kabir azabından Allah'a sığınması, hakikatte O'nun işlediği günahlardan dolayı azaba uğrama endişesiyle Allah'a sığınması değildir. Zira O'nun gelmiş ve geçmiş günahları bağışlanmakla birlikte peygamberlerin masumiyetleri ortak özelliklerindedir. Öyle ise burada ümmetinden günahkar olanlara yol göstermektedir.³⁶

Kabir Nimeti: Kabir hayatında müminler ile kâfirlerin eşit olmadıklarını bildiren bazı ayetlerin yanında kabirdeki sorulara doğru cevap verenlerin durumunu anlatan hadisler kabirdeki nimetlerin de delillerindedir. Özellikle şehitler hakkında nazil olan *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar"*³⁷ gibi ayetler açıkça kabir nimetinin varlığına delalet etmektedir.³⁸

Berzah âleminde sadece şehitler değil, imanla vefat etmiş ve kabir azabından muaf tutulan diğer mü'minler de derece ve mertebelerine göre nimetleneceklerdir. Ayetlerde sadece şehitlerin zikredilişi ise, onların Allah katında daha yüksek bir mertebe sahibi olduklarına işaret etmek içindir. Bu konuda gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre, kabir nimeti çok çeşitlidir: Kabrin genişletilmesi, aydınlatılması, yeşilliklerle doldurularak Cennet bahçelerinden bir bahçe halini alması, mü'mine sabah-akşam Cennet'teki makamının gösterilmesi, yine mü'minlere kabirlerinde iyi amellerinin arkadaşlık etmesi bu nimetlerden bazılarıdır.³⁹

Ehl-i sünnet kaynaklarına baktığımızda genel itibarla Mu'tezile'nin kabir azabını inkar ettiği ifade edilmektedir.⁴⁰ Ancak Kâdî Abdülcebâr, Mu'tezile'nin kabir azabını reddettiğine dair olan görüşleri kabul etmeyip, ümmet arasında kabir azabının hak olduğu konusunda hiçbir ihtilâfın olmadığını, sadece farklı bir görüşün mütekaddimin dönemi Mu'tezile'sine mensup olan ve daha sonra Cebriye'ye katılan Dırâr b. Amr'dan rivâyet edildiğini dile getirmektedir.⁴¹ O'na göre Mu'tezile mezhebi Kuran'da geçen *"Onlar: Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır? Derler"*⁴² ayetine dayanarak Allah'ın kabirde insanları dirilteceğini, bir müddet azap gösterdikten sonra onları tekrar öldüreceğini savunmaktadır.

Kâdî Abdülcebâr, kabir azabı meselesini dört başlık altında değerlendirmektedir:

1- Kabir Azabının Subûtu: Kâdî Abdülcebâr, kabir azabını inkâr eden kimselere karşı değişik ayet ve hadisleri delil getirmektedir.⁴³ Ayetlerde geçen *"Onlar: Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin"* ifadesini *"öldürme ve diriltme iki defa değildir; ancak, ikisinden birisi kabirde azap ya da müjdeyi duyurmadır"* şeklinde düşünmektedir. Yine *"Bunlar, günahları yüzünden suda boğuldular, ardından"*

³⁵ İlyas Çelebi, *"Ölüm ve Sonrası"*, Kelam El Kitabı, (Editör: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara, 2012, s., 679.

³⁶ Ekrem Uysal, *Eş'arî Kelam Sisteminin Kurumsallaşma Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2017, s., 229.

³⁷ Al-i İmran, 3/169-170. Ayrıca bkz. Bakara, 2/154. Eş'arî'ye göre henüz kendilerine katılmamış olanlar ölmemiş ve öldürülmemiş olan diriler oldukları için bu durum ancak dünyada olabilir. Bkz. Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Medine, h. 1410, 88.

³⁸ Uysal, *Eş'arî Kelam Sisteminin Kurumsallaşma Süreci*, s. 229.

³⁹ Kabir azabı ve nimeti ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı*, 9. Baskı, Konya, 2005.

⁴⁰ Eş'arî, *el-İbâne*, 217; Gazali, Ebû Hâmid Muhammed, *el-İktisad, fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1973, s. 133; İcî, Adudiddîn, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, ts., s. 382.

⁴¹ el-Kâdî, *Şerh*, s. 730.

⁴² Mü'min, 40/11.

⁴³ Âl-i İmrân, 3/169; Mü'min, 40/11, 46; Nûh, 71/25; Buharî, *"Cenaiz"*, 89.

da ateşe sokuldular"⁴⁴ kısmındaki 'fe' bağlacını 'takibiye' olarak almakta ve bunu da kabir azabına delalet göstermektedir.⁴⁵

2- Kabir Azabının Keyfiyetinin Subûtu: Kâdî Abdülcebâr'a göre azap, ancak diriler için olup ölmüş olan kimselere azap etmenin bir anlamı olmaz. Bundan dolayı Yüce Allah, azap edeceği kişilere ruhlarını iade edip canlı hale getirecektir. Ayrıca kişinin azabı hissetmesi için, aklının olması gerekir. Fakat Münker ve Nekir ile ilgili meseleler akıl yönünden değil, ancak sem' yönünden bilinebilir. Hz. Peygamberin "Ehlinin ağlaması üzerine ölüye azap edilir"⁴⁶ sözünü ise ağlamayı vasiyet eden ve yüzü başı tirmalayarak ağlayan Arapların birer âdeti olduğunu, bu hadisin bir Yahudi cenazesine ağlayan kadınlar hakkında söylendiğini ifade etmektedir.⁴⁷

3- Kabir Azabının Vakti: Kâdî Abdülcebâr'a göre "...Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır. Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır, birbirlerini de arayıp sormazlar"⁴⁸ ayetinde buyurulduğu üzere, kabir azabının iki nefha arasında caiz olduğunu bilmeye bir yol yoktur. Berzah'ın sözlükte 'azab' manasına gelmesi de bunu göstermektedir.

4- Kabir Azabının Faydası: Kâdî Abdülcebâr, kabir azabının faydasını şöyle açıklamaktadır: İnsanlar kötü fiilleri yapıp, vâcibâtı terkettikleri zaman önce kabirde sonra da cehennemde azap edileceklerini bilmeleri halinde, bu durum onları kötü fiilleri işlemekten uzaklaştırır ve vâcibâtı işlemeye yöneltir.⁴⁹

Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, Mu'tezile'nin de kendi içerisinde Bağdat ve Basra ekolleri gibi farklı görüşlere sahip grupları bulunmakta, bundan dolayı da farklı, hatta tamamen zıt görüşler beyan eden mensupları bulunabilmektedir. Mesela, Mu'tezile kelam ekolü içerisinde önemli bir müfessir olan Zemahşerî, konuyla ilgili olarak kabir azabı, nimeti ve suâli meselesinde, Kâdî Abdülcebâr'dan farklı düşünmektedir. O'na göre, kabir suâli, azabı ve nimeti yoktur. Delil olarak da "*İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar ve Allah onları cehennem azabından korumuştur*"⁵⁰ ayetini göstermektedir. Zemahşerî'ye göre geçmişteki ölümün gelecekte tadılması mümkün değildir. Eğer birinci ölümün tadılması gelecekte olsaydı, ikinci ölümü de tadarlardı. O halde ilk ölümden başka bir ölüm yoktur ve insanlar bir kez ölür ve dirilirler.⁵¹ Eğer kabirde dirilme olsaydı, onlar iki defa ölümü tatmış olurlardı diyen Zemahşerî, iki defa ölümün olmadığını, "*Onlar: Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin*"⁵² ve "*Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz*"⁵³ ayetlerinde geçen iki ölümden birincisini, doğum öncesi yokluk; ikincisini ise, tabii ölüm; iki hayattan ilki, dünya hayatı, ikincisi de, dirilişten sonraki hayat şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla, eğer kabirde de bir hayat olsaydı, ayette belirlenmeyen bir hayatı da eklemek gerekirdi. Ayrıca "*Onlar sabah-akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çatdığı gün, Fir'avun'un adamlarını azabın en ağırına sokun, denir*"⁵⁴ ayeti ile daha önce geçen ayetler müteşâbih olup, muhkem olan Duhân Sûresi'nin 56. Ayeti muvacehesinde yorumlanmalıdır.⁵⁵

⁴⁴ Nuh, 71/25

⁴⁵ el-Kâdî, Şerh., s. 730- 731.

⁴⁶ Buhari, "Cenaiz", 33; Müslim, "Cenaiz", 25.

⁴⁷ el-Kâdî, Şerh.,s. 732.

⁴⁸ Mü'minûn,23/100-101.

⁴⁹ el-Kâdî, Şerh.,s. 732.

⁵⁰ Duhân, 19/56.

⁵¹ Bknz. Zemahşerî, Cârullâh Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, 1987, IV, 283.

⁵² Mü'min, 40/11.

⁵³ Bakara, 2/ 28.

⁵⁴ Mü'min, 40/46.

⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 154.

Yine Zemahşerî, Fir'avun ve ailesinin arzedileceği ateşi "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıknmış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir"⁵⁶ayetinde olduğu gibi, mecazi manada bir ateş olup, dünyada karşılaşacakları sıkıntılar anlamına geldiğini söylemektedir.⁵⁷Zemahşerî böyle bir sonuca, müteşâbihattan saydığı bu ayeti, muhkem kabul ettiği ayetler⁵⁸ışığında yorumlamak suretiyle ulaşmıştır.⁵⁹Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kabir ve ahiret ahvali ile ilgili konularda Kâdî Abdülcebâr, Zemahşerî gibi düşünmemektedir.⁶⁰

Kabir Azabının Olmadığını İddia Edenlerin Delilleri

1-"İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar ve Allah onları cehennem azabından korumuştur."⁶¹

2-"Onlar: Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır? derler"⁶²

3-"Onlar sabah akşam ateşe arz olunurlar. Kıyametin koptuğu gün firavun ve ailesini ateşin en şiddetlisine sokun denilecek."⁶³

4- "Siz ölü iken sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allah'ı nasıl inkar edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz."⁶⁴

5- "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıknmış olurlar, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir"⁶⁵

6- "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."⁶⁶

7- "Nihayet o gün (dünyada yararlandığımız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz."⁶⁷

Kabir Azabının Olduğunu İddia Edenlerin Delilleri

a) Ayet-i Kerimeler

1-"Onlar sabah akşam ateşe arz olunurlar. Kıyametin koptuğu gün firavun ve ailesini ateşin en şiddetlisine sokun denilecek."⁶⁸

2-"Onlara (münafıklar) iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir."⁶⁹

3-"Şüphesiz ki zulmedenlere, ondan başka da azap vardır. Fakat onların çoğu bilmezler."⁷⁰

4- "O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara: "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!"⁷¹

5-"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız."⁷²

⁵⁶ Nisâ, 4/10.

⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV,170.

⁵⁸ Tekâsür, 102/8; Zilzal, 99/7-8.

⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 783-784, 793.

⁶⁰ Detaylı bilgi için, Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003, s. 267-68.

⁶¹ Duhan, 19/56.

⁶² Mü'min, 40/11.

⁶³ Mü'min, 40/46.

⁶⁴ Bakara, 2/28.

⁶⁵ Nisa, 4/10.

⁶⁶ Zilzal, 99/7-8.

⁶⁷ Tekasür, 102/8.

⁶⁸ Mü'min, 40/46.

⁶⁹ Tevbe, 9/101.

⁷⁰ Tur, 52/47.

⁷¹ En'am, 6/93.

- 6- "Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapsağlam tutar."⁷³
- 7- "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilâkis onlar diridirler. Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır."⁷⁴
- 8- "Siz ölü iken sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allah'ı nasıl inkar edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz."⁷⁵
- 9- "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Bilâkis onlar diridirler, lakin siz anlayamazsınız."⁷⁶
- 10- "Bunlar günahları yüzünden suda boğuldular, ardından da ateşe sokuldular ve o zaman Allah'a karşı yardımcılar da bulamadılar."⁷⁷
- 11- "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."⁷⁸
- 12- "Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz!"⁷⁹
- 13- "Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, Salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar! Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez... De ki: Allah sizi diriltir, sonra öldürür. Sonra sizi şüphe götürmeyen kıyamet gününde bir araya toplar."⁸⁰
- 14- "Sonra onun canını aldı ve kabre soktu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltir."⁸¹
- 15- "(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahman'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Derler."⁸²
- 16- "Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır."⁸³
- 17- "Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız."⁸⁴

b) Hadis-i Şerifler

- 1- "Eğer ölülerimizi defnetme endişemiz olmasaydı, kabir azabından size işittirmesi için Allah'a dua ederdim."⁸⁵
- 2- "Ölü kabre konduktan sonra, Münker ve Nekir adında iki melek gelip Peygamber Efendimizi (s.a.v) kastederek 'Bu adam hakkında ne düşünüyorsunuz?' diye sorarlar. Mümin kimse daha önce dünyada iken dediği gibi şöyle der: 'O Allah'ın kulu ve resulüdür. Ben şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür.' Melekler; 'Senin böyle diyeceğini biliyorduk' derler ve kabrini genişletip aydınlatırlar. Münafık -ve kâfir- kimse ise, bu soruya 'Bilmiyorum' diye cevap verir. Melekler ona da

⁷² A'raf, 7/25.

⁷³ İbrahim, 14/27.

⁷⁴ Al-i İmran,3/169.

⁷⁵ Bakara, 2/28.

⁷⁶ Bakara, 2/154.

⁷⁷ Nuh, 71/25.

⁷⁸ Tâhâ, 20/124.

⁷⁹ Tekasür, 102/3-4.

⁸⁰ Casiye, 45/21-22, 26.

⁸¹ Abese, 80/21-22.

⁸² Yasin, 36/52.

⁸³ Hacc, 22/7.

⁸⁴ Secde, 32/21.

⁸⁵ Müslim, "Cenmet", 68; Nesai, "Cenaiz", 114.

'Senin böyle diyeceğini biliyorduk' derler. Yere denilir, o da adamın kaburgalarını iç içe geçirecek şekilde onu sıkır ve kıyamete kadar orada azap çeker."⁸⁶

3- "Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır."⁸⁷

4- Hz. Peygamber (s.a.v) bir mezarlıktan geçerken, iki mezardaki ölünün bazı küçük şeylerden dolayı azap çekmekte olduklarını gördü. Bu iki mezardaki ölülerden biri hayatında koğuculuk yapıyor, diğeri ise idrardan sakınmıyordu. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) yaş bir dal almış, ortadan ikiye bölmüş ve her bir parçayı iki kabre de birer birer dikmiştir. Bunu gören ashap, niye böyle yaptığını sorduklarında: "Bu iki dal kurumadığı sürece, o ikisinin çekmekte olduğu azabın hafifletilmesi umulur."⁸⁸

5- Ölü mezara konulunca, birine Münker, diğesine Nekir adı verilen siyah mavi iki melek gelir; ölüye derler ki: "Şu Muhammed (s.a.v) denilen zat hakkında ne dersin?" O da şöyle cevap verir. "O, Allah'ın kulu ve Resulu'dur. Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir." Bunun üzerine melekler; "Biz senin böyle diyeceğini zaten bilmekte idik", derler. Sonra onun mezarını yetmiş arşın genişletirler. Daha sonra bu ölünün mezarı ışıktandırılır ve aydınlatılır. Daha sonra melekler ölüye: "Yat ve uyu" derler. O da; "Aileme gidin de durumu haber verin" der. Melekler ona; "Zifafa giren ve sadece en çok sevdiği kişi tarafından uyandırılan şahıs gibi, mahşer gününe kadar sen uyumana devam et" derler."

"Eğer ölü münâfık olursa, melekler şöyle der: "Şu Muhammed (s.a.v) denilen zat hakkında ne dersin?" Münâfık da şöyle cevap verir: "Halkın Muhammed hakkında bir şeyler söylediklerini işitmiş, ben de onlar gibi konuşmuştum. Başka bir şey bilmiyorum." Melekler ona; "Böyle diyeceğini zaten biliyorduk." derler. Daha sonra yere "Bu adamı alabildiğine sıkıştır." diye seslenilir. Yer de sıkıştırmaya başlar. Öyle ki o kimse kemiklerini birbirine geçmiş gibi hisseder. Mahşer gününe kadar bu sıkıntı devam eder."⁸⁹

6- Enes b. Malik Resulullah (s.a.v)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Kul, kabri içine konulduğu ve arkadaşları ile ehli geriye dönüp gittikleri zaman -ki ölü bunların yürürken çıkardıkları ayakkabılarının seslerini bile muhakkak işitir- ona iki melek gelir. Bunlar ölüyü oturturlar ve ona:

- Şu Muhammed adlı kimse hakkında ne der idin? Diye sorarlar. Bu soruya muhatap olan mü'min kul:

- O'nun Allah'ın kulu ve Rasülü olduğuna şehadet ederim, der. Bunun üzerine melekler tarafından:

- Cehennemdeki oturacak yerine bak. Allah bu azap yerini senin için cennetten bir oturacak makama tebdil etti, denilir de o mü'min kul, cehennem ve cennetteki o iki makamını beraberce görür".

Katade: "O mü'mine, kabri içinde bir genişlik verileceği bize zikrolundu." dedi ve sonra yine Enes hadisine döndü. Resulullah şöyle buyurdu: "Münâfık ve kâfir olan kula gelince, o da:

- Ben O'nun hakkında bir şey bilmiyorum. Ben sadece insanların onun hakkında söyleye geldikleri sözü söyledim, diye cevap verir.

Bunun üzerine ona:

- Anlamadın ve uymadın, denir ve ona demirden tokmaklarla öyle bir vuruş vurulur ki, derhal şiddetli bir sayha ile bağırır. Bu bağırışı insan ve cinlerden ibaret olan iki ağırlıktan başka bu ölüye yakın olan her şey işitir."⁹⁰

7- "Ölü kabre konulunca birine Münker, diğesine Nekir denilen iki siyah, çakır gözlü melek gelir. "Bu adam hakkında ne diyorsun?" derler. O da hayatta söylediği gibi:

⁸⁶ Buhârî, "Cenaiz", 87.

⁸⁷ Tirmizî, "Kıyamet", 26.

⁸⁸ Buhârî, "Cenaiz", 82; Müslim, "İman", 34; EbûDâvud, "Taharet", 26.

⁸⁹ Tirmizi, "Cenaiz", 70.

⁹⁰ Buhârî, "Cenaiz", 128.

- O, Allah'ın kulu ve elçisidir. Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim, der. Melekler:- Senin böyle söylediğini biliyorduk, derler.

Sonra onun kabrinde, yetmiş çarpı yetmiş arşın yer açılır, kabrinin içi aydınlatılır. Ona:

- Uyu, denilir. O der ki:

- Gideyim, aileme haber vereyim. Melekler derler ki:

- Gelin gibi uyu. Kendi ailesi içinde en sevdiği kimseden başkasının uyandıramayacağı gelin gibi uyu. Ta ki Allah onu yattığı yerden kaldırmıncaya kadar. Münaфіk ise:

- Ben onun hakkında insanların bir şeyler söylediğini duydum, ben de öyle dedim. Bilmiyorum, der. Melekler derler ki:

- Zaten biz senin böyle dediğini biliyorduk! Toprağa da:

- Onu sıkıştır! Denilir. Toprak onu öyle sıkıştırır ki kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah kıyamette onu yattığı yerden diriltinceye kadar ona böyle azap edilir."⁹¹

8- Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resulullah (sav): "Sizden biriniz öldüğü zaman, varacağı yeri sabah akşam kendisine gösterilir. Kişi cennet ehlinden ise cennetteki, cehennem ehlinden ise cehennemdeki yeri gösterilerek 'işte varıp oturacağın yer burasıdır, nihayet kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek' denilir."⁹²

SONUÇ

İslam mezhepleri arasında berzah veya kabir âleminin nasıl olduğu, süresi, sorgusu, bedenen veya ruhen olacağı gibi birçok konu tartışılmış ve değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Genel olarak ayetlere baktığımızda, kabir azabından bahseden ayetlerin açık ve net olmamaları neticesinde konuyla ilgili bilgiler zan ifade etmekte ve bundan dolayı ilgili ayetler tevil edilerek leh ya da aleyhte delil olmak üzere kullanılmaktadır. Ayetlerin kabir azabına delil teşkil ettiğini savunan Ehl-i Sünnet, ilgili ayetleri daha açık ifadeler içeren hadislerle izah etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan kabir azabını kabul etmeyenler, ilgili ayetleri kendilerine uygun bir şekilde tevil etmekle birlikte, zikredilen hadislerin âhad haber olmalarından hareket ederek bunlarla amel edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bütün bunlara ilave olarak duyulardan hareketle, kabirlerde herhangi bir azab alametine rastlamadıklarını dile getirmişlerdir.

Bütün bu bilgiler ışığında ölümden sonra azap veya mükâfat görülebilmesi için bedensel bir dirilmenin olması gerekmektedir. Yüce Allah, insanın ruhuna uygun bir beden yaratarak bu işlemleri gerçekleştirecektir. Bu dünyada bunları algılayamamızın ana sebebinin iki âlem arasındaki boyut farkından kaynaklanıyor olması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003.

Amidi, Seyfuddin, *Ğayetü'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, (Nşr.: Hasan MahmudAbdullatif), Kahire 1391/1971.

Cürcânî, SeyyidŞerîf, *Kitabu't-Ta'rifât*, Beyrut, 1987.

⁹¹ Tirmizî, "Cenaiz", 70.

⁹² Buhari, "Cenaiz", 89; Müslim, "Cennet", 65.

Cüveynî, Ebu'l-Meâli, *el-Akâidetü'n-Nizâmiyyefi'l-Erkâni'l-İslâmiyye*, (tahk. M. Zâhid el-Kevseri), Kahire, 1992.

Demirci, Kürşat, "*Kabir*", DİA, I-XLIV, TDV. Yay., XXIV, İstanbul 2001.

el-KadîAbdulcabbâr,AhmedEbu'l-Huseyin,*Müteşâbihu'l-Kur'an*, (nşr. Adnan M. Zerzur), Kahire, 1966.

_____:*ŞerhuUsuli'l- Hamse*, (thk.: Abdülkerim Osman), Kahire, 1988.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Medine, h. 1410.

Gazali, Ebû Hâmid Muhammed, *el-İktisad, fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1973.

Harputi, Abdüllatif Lütfi, *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslam*, İstanbul, h. 1330.

Îcî, Adudiddîn, *el-Mevâkıf fi Ilmi'l-Kelâm*, Beyrut, ts.

İlyas Çelebi, "*Ölüm ve Sonrası*", Kelam El Kitabı, (Editör: Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara, 2012, s., 679.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Kitabu't-Tevhîd*, (tahk. FethullahHuleyf), İstanbul, 1979.

Sâbûnî, Nureddîn, *MâtürîdiyyeAkâidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1978.

Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul, 2013.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı*, 9. Baskı, Konya, 2005.

_____:"*Kabir*", DİA, I-XLIV, TDV. Yay., XXIV, İstanbul 2001.

Taftazânî, Sa' düddînMesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, 1879.

Uysal, Ekrem, *Eş'arî Kelam Sisteminin Kurumsallaşma Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2017.

Zebîdî, ZeynüddinAhmed, *Tecrîdi Sarih*, (terc. Kamil Miras) Ankara, 1985.

Zemahşerî, Cârullâh Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut, 1987.